

Політанський В.С.,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри теорії і філософії права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
начальник відділу координації правових досліджень
Національної академії правових наук України

УДК 340.12:342.7:316.77

ЕЛЕКТРОННА ДЕМОКРАТІЯ ЯК ОСНОВА ДЕМОКРАТИЧНОГО УСТРОЮ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Постановка проблеми. В умовах сучасних глобальних процесів становлення громадянського суспільства демократія визнана кращою формою правління більшістю країн світу. Саме тому нині надзвичайного значення набуває електронна демократія як новітня форма демократії, організації суспільства та здійснення влади. А отже, для розуміння важливості впровадження новітніх технологій у державні процеси необхідно більш детально звернути увагу на зміст електронної демократії. Крім того, у вітчизняній науці не досить приділено уваги питанню його дослідження, а велика кількість дослідників й досі не дійшла згоди з багатьох ключових питань представленої проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження змісту електронної демократії як новітньої форми демократії на основі практики провідних країн світу та узагальнення наявного масиву напрацювань є непростим, що пояснює його наукову малодослідженість. Окремі аспекти цього питання у той чи інший спосіб досліджували такі закордонні і вітчизняні вчені, як: Andy Brack, L.K. Grossman, В.М. Бабаєв, О.А. Баранов, В.П. Горбулін, Н.В. Грицяк, М.С. Демкова, С.В. Дзюба, В.І. Дрожжинова, А.В. Єфанов, І.Б. Жиляєв, О.В. Карпенко, П.С. Климушин, О.Ю. Кудрявцев, І.С. Куспьяк, В.В. Марченко, В.П. Новосад, М.Ю. Павлютенкова, О.В. Петришин, С.К. Полумієнко, І.А. Рубан, А.І. Семенченко, С.Г. Соловйов та інші.

Формування цілей статті. Мета статті полягає у дослідженні змісту електронної демократії як новітньої форми демократії, організації суспільства та здійснення влади на основі вивчення практики провідних країн світу й узагальненні наявного масиву напрацювань відомих вітчизняних і закордонних науковців і вчених, а також у наданні авторського поняття та висновків стосовно електронної демократії.

Виклад основного матеріалу. Сучасне суспільство характеризується становленням нових форм суспільно-політичного устрою на підставі електронних засобів масової комунікації, організації взаємин державних інституцій і громадянського суспільства. Відповідно, сучасні держави еволюціонують у напрямі політичної відкритості, функціональної взаємодії з громадянським суспільством, що призвело до формування нової концепції публічного управління, яка ґрунтується на залученні нових варіантів прийняття важливих рішень.

Розпочинаючи дослідження, що стосується електронної демократії, перш за все необхідно визначити, що собою взагалі являє демократія в її класичному значенні. Класичне визначення демократії дав А. Лінкольн: «Демократія – це правління народу, що здійснюється народом і для народу» [1].

Поруч із цим дуже вдалими є тлумачення поняття демократії у Великій українській юридичній енциклопедії Т. 3, відповідно до якого підходи до визначення демократії поділяються на мінімалістські й максималістські. Мінімалістське визначення пов'язує демократію з впливом населення на формування влади і підзвітність останньої. Максималістські визначення додають до розуміння демократії ін. критерії: визнання урядом верховенства права, соціальну справедливість та соціально економічну рівність, повагу до прав людини, охорону приватної власності тощо [2, с. 86].

Науковці з різних сфер гуманітарних наук, говорячи про демократію в контексті електронного урядування, часто використовують новітню концепцію, яку називають по-різному: «електронна демократія» (e-democracy), «мережева демократія», «кібердемократія», «цифрова демократія».

Історично першою країною в світі, в якій зародилися основи сучасної електронної демократії, були Сполучені Штати Америки. Так, перші прообрази електронної демократії виникли на межі 60–70-х рр. у вигляді теледемократії, що було викликано появою кабельного телебачення. Слідкуючи по телевізору за дебатами, громадяни діставали змогу висловлювати свою позицію, подзвонивши в студію [3].

Зміст теледемократії відображає можливість участі громадян у тих або інших політичних дебатах шляхом одночасного використання телебачення і телефону. Тобто роль її в тому, щоб сприяти зростанню безпосередньої участі громадян у політичному процесі і просунути структурні реформи на базі технічних можливостей засобів електронної комунікації [4, с. 75].

Позитивним наслідком теледемократії стало виникнення наприкінці 80-х рр. такого явища, як «електронна республіка». Теоретичною основою якої стала розробка Ю. Хабермаса. Учений визначав виникаючий кіберпростір як нову громадську сферу, що являла собою простір вільних обговорень актуальних суспільних проблем, сферу, у якій кожен громадянин може не лише висловитися, а й бути почутим [5].

У 90-х рр. XX ст. з'являється концепція Г. Рейнгольда про віртуальне співтовариство. Вона полягає в тому, що мережі можуть стати інструментом, який сприяє утворенню необхідного соціального капіталу для зміцнення демократичних цінностей [6].

Правильними є твердження стосовно електронної демократії П.С. Клімушина, відповідно до якого вона є механізмом суспільно-політичної комунікації влади і суспільства, що найбільшою мірою відповідає потребам сучасного інформаційного суспільства [7, с. 105]. Це твердження тільки підтверджує той факт, що електронні демократії безпосередньо визначаються рівнем розвиненості інформаційного суспільства в країні: рівнем комп'ютеризації населення, доступом до мережі Інтернет, рівнем міждержавної та міжрегіональної нерівності тощо.

На думку Енді Брека і Філа Нобла, електронна демократія може застосовуватися з метою: підвищення прозорості політичного процесу; посилення прямого залучення й участі громадян; підвищення якості формування позиції шляхом відкриття нового простору для інформації і обговорення [8, р. 53].

Але найбільш удалим вважається поняття А. Лінкольна, за словами якого, електронна демократія як організація державного управління на основі електронних засобів обробки, передачі та поширення інформації, надання послуг усіма гілками державної влади всім категоріям громадян електронними засобами, а також інформування тими ж засобами громадян про роботу державних органів має являти собою сучасну форму прямого демократичного адміністрування суспільством самим суспільством і заради суспільства [9].

Крім того, в науці є точка зору, що поняття «електронна демократія» можна звести та розглянути у вузькому та широкому значеннях. Говорячи про електронну демократію у вузькому значенні, мають на увазі застосування інформаційно-комунікаційних технологій для забезпечення (електронного супроводу) прав громадян [10, с. 54–55].

Тоді як електронна демократія у широкому значенні передбачає залучення громади за допомогою сучасних інформаційних технологій до вирішення різноманітних суспільно-політичних завдань. Саме в цьому розрізі ми й розглядатимемо електронну демократію [11, с. 5].

У наукових колах немає однозначного визначення та застосування поняття «електронна демократія», яке б повною мірою відображало використання комп'ютера у роботі політичної системи, тому, виходячи із всього вищесказаного та ґрунтуючись на власному розумінні поняття «електронна демократія», все ж вважається за необхідне його тлумачення в дещо іншій формі: електронна демократія – це новітня форма демократії, організації суспільства та здійснення влади, у якій громадяни за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій беруть участь у процесі публічного управління і державотворення, тим самим забезпечують якісно новий та прозорий рівень їхньої взаємодії між собою та з державою як у місцевих, так і міжнародних масштабах.

Головна мета електронної демократії полягає у створенні фундаменту для участі громадськості у прийнятті «державних» рішень, здійснення впливу на формування і реалізацію державної політики, вирішення питань місцевого значення, посилення прозорості та підзвітності органів влади громадянам та довіра до них [12, с. 34].

З цього приводу надзвичайно правильною є думка О.В. Петришина про те, що громадяни у демократичній державі погоджуються не лише на прийняття якогось певного рішення, а й на відповідну систему демократичного ухвалення рішень, унормовану конституцією і законом [13, с. 33].

Основним завданням електронної демократії є спрощення і полегшення участі громадян у державній політиці на противагу представницькій демократії, для якої характерне масове використання маніпуляційних технологій правлячою елітою і бізнесом. Реалізація цього завдання має підвищити активність виборців, які збайдужіли до державних справ через прийняття більшості рішень за закритими дверима [14, с. 10].

Електронна демократія, як і класична або як її ще називають традиційна демократія, може бути виражена у двох формах, а саме прямій та непрямій. Так, остання так чи інакше пов'язана з мережею Інтернет, адже це і є той спосіб організації публічних дискусій чи голосування, який дає змогу нівелювати відстань виборців від уряду та надати можливість висловлювати свою думку всім бажаючим. Найпростішою непрямою формою електронної демократії є організація голосування через світову мережу. Цей спосіб вимагає лише суто технічних рішень, таких як ідентифікація виборця, захищені протоколи даних та моніторинг ходу голосування.

Пряма форма електронної демократії полягає в наданні громадянам можливості обговорення рішень міської ради або ж навіть парламенту. Представники цієї форми електронної демократії крокують курсом Є. Масуди, розвиваючи ідеї прямої демократії [15, с. 51–52]. У рамках цієї форми важливу роль відіграє наявність доступу до Інтернету.

Також межує з прямою формою електронної демократії так звана напівпряма електронна демократія (semi-direct e-democracy). Вона полягає в тому, що перед ратифікацією (або поданням у парламент) законопроект має бути винесений на публічну дискусію в Інтернеті і спочатку проголосований там [11, с. 18–20]. Аналізуючи кожну із вказаних форм електронної демократії, склалося враження, що всі вони так чи інакше залежать від того, наскільки уряд країни дослухається до результатів громадського обговорення та голосування.

Моделі електронної демократії розрізняють за функціями та особливостями застосування у різних регіонах світу. За функціями моделі електронної демократії поділяються на: перша модель – підтримка інформаційними технологіями прямої демократії; друга модель – підтримка технологіями громад; третя модель – застосування технологій для оцінки

громадської думки; четверта модель – використання технологій для обміркованого обговорення політичних реалій.

За особливостями застосування розрізняють такі: американська модель, що передбачає спрощення і здешевлення контактів суспільства з органами влади та налагодження прямого спілкування з державними структурами; європейська модель, що функціонує в умовах дії наддержавних структур (Європарламенту, Єврокомісії, Європейського суду); азіатська модель втілюється в життя, спираючись на особливості управління в країнах Сходу, – сувора ієрархія, дотримання корпоративних правил комунікативної поведінки [11, с. 21–22].

Електронна демократія є предметом обговорень у всіх країнах світу, розробляючи яку уряди намагаються залучити громадян та інші зацікавлені сторони взяти участь у цьому процесі. Так, наприклад, Рада Європи визначає електронну демократію як використання інформаційно-комунікаційних технологій урядами, політичними партіями, громадянами та іншими учасниками політичних процесів на місцях, у регіонах, на національному або міжнародному рівнях з метою розширення участі громадян у процесах прийняття державних рішень [16, с. 36].

Крім того, Комітет Міністрів Ради Європи в 2009 році ухвалив Рекомендацію CM/Rec (2009) щодо електронної демократії, яка є першим міжнародно-правовим документом, де встановлені стандарти у галузі електронної демократії. У ній визначено електронну демократію (e-democracy) як інструмент зміцнення демократії, демократичних інститутів та демократичних процесів за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій [17, с. 11].

В Україні, яка є членом Ради Європи, розвиток демократичних процесів та застосування загально-визнаної системи демократичних цінностей відіграє ключову роль у забезпеченні економічного та соціального прогресу в державі. Процес становлення електронної демократії в Україні має декілька основних етапів: е-охоплення; е-включення; е-партнерство. Основна передумова – взаємна довіра. Довіра пов'язана з доступністю, прозорістю і відповідальністю суб'єктів суспільних відносин [10, с. 57].

Впровадження електронної демократії важливо проводити на: державному, регіональному чи місцевому рівнях. Адже натеper громадянське суспільство України перебуває на етапі активного розвитку. Найбільш поширеними інструментами електронної демократії, що застосовуються нині в Україні як на загальнодержавному, так і на місцевому рівні, є електронні консультації, електронні петиції, електронні звернення, бюджети участі.

Метою впровадження електронної демократії в Україні має бути забезпечення багатовекторних інтерактивних потоків комунікації, покликаних поєднувати громадян, обраних ними депутатів усіх рівнів та виконавчу гілку влади [18, с. 231].

Правовою основою розвитку електронної демократії в Україні визначено: Концепцію розвитку електронного урядування в Україні; Стратегію

державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні; План дій з впровадження в Україні Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд» у 2014–2015 роках; Стратегію розвитку інформаційного суспільства в Україні; Концепцію розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації тощо.

Згідно з Концепцією розвитку електронної демократії в Україні та планом заходів щодо її реалізації в Україні, до 2020 року має бути створена вся нормативно-правова база для практичного впровадження електронної демократії. Виходячи із тексту концепції, електронна демократія – це форма суспільних відносин, за якої громадяни та організації залучаються до державотворення та державного управління, а також до місцевого самоврядування шляхом широкого застосування інформаційно-комунікаційних технологій у демократичних процесах, що дає змогу: посилити участь, ініціативність та залучення громадян на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях до публічного життя; поліпшити прозорість процесу прийняття рішень, а також підзвітність демократичних інститутів; поліпшити зворотну реакцію суб'єктів владних повноважень на звернення громадян; сприяти публічним дискусіям та привертати увагу громадян до процесу прийняття рішень.

Метою цієї Концепції є формування політичних, організаційних, технологічних та ідеологічних умов розвитку електронної демократії в Україні, що характеризується зростанням широкого долучення громадян до комунікації, співпраці з органами державної влади, контролю за ними, участі у виробленні політики, розвитку самоорганізації та самоврядування, а також рівнем довіри до суб'єктів владних повноважень; узгодження стандартів державної політики зазначеної сфери з міжнародними, зокрема європейськими стандартами [23].

Виходячи із цього, можна з упевненістю сказати, що головною метою впровадження електронної демократії в Україні є розвиток та досягнення європейських стандартів якості електронних адміністративних послуг, відкритості й прозорості влади для громадян, представників бізнесу та громадських організацій.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що поки удосконалювалося законодавство, щоб забезпечити більшу інформаційну свободу, зростала й технічна спроможність приватизувати та фільтрувати інформацію. Для того щоб в умовах демократії висловити свою думку, громадяни мусять мати доступ до якомога більших джерел інформації, які давали б їм змогу самим робити певні висновки.

Електронна демократія є інструментом підтримки політичної діяльності та забезпечення більшої прозорості та відповідальності політиків перед електоратом, своєрідною «школою» демократії, що сприяє формуванню у громадян таких навичок, як компетентність і відповідальність, необхідних для забезпечення життєдіяльності демократії.

Таким чином, можна з упевненістю сказати, що електронна демократія є наслідком розвитку класич-

ної демократії як інституту народовладдя, а її базисом у будь-якому разі мусить бути демократичний устрій суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. What Is Democracy? Defining Democracy. URL: <http://www.ait.org.tw/infousa/zhtw/docs/whatsdem/whatdm2.htm>.
2. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 3: Загальна теорія права / редкол.: О.В. Петришин (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права імені В.М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. 2017. 952 с.
3. Павлютенкова М.Ю. Електронна демократія і електронне правління – передумова ефективного державства ХХІ століття. URL: <http://www.um.dp.ua/pdf/egovernment.pdf>.
4. Совершенствование государственного управления на основе его реорганизации и информатизации. Мировой опыт / под ред. В.И. Дрозжинова. Москва : Эко-Трендз, 2002.
5. Grossman L.K. The Electronic Republic. Reshaping Democracy in the Information Age. New-York : Viking (20th Century Fund), 1995.
6. Павлютенкова М.Ю. Електронна демократія і електронне правління – передумова ефективного державства ХХІ століття. URL: <http://www.um.dp.ua/pdf/egovernment.pdf>.
7. Клімушин П.С. Стратегії та механізми електронного урядування в інформаційному суспільстві : монографія. Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2016. 524 с.
8. Andy Brack, Phil Noble. E-Democracy around the World: A Survey for the Bertelsmann Foundation, Summer, 2001. P. 88.
9. Линкольн А. Биография. 2013 URL: <http://www.presidents.h1.ru/site/presidents/usa/lincoln.html>.
10. Електронне урядування. Опорний конспект лекцій. Дзюба С.В., Жилияев І.Б., Полумієнко С.К., Рубан

І.А., Семенченко А.І. / За ред. А.І. Семенченка. Київ, 2012. 265 с.

11. Електронна демократія : навчальний. посібник / Н.В. Грицяк, С.Г. Соловійов; / за заг. ред. д-ра наук з держ. упр., проф. Н.В. Грицяк. Київ : НАДУ, 2015. 66 с.
12. Проект навчального посібника «Концептуальні засади розвитку електронного урядування в Україні» / О.А. Баранов, М.С. Демкова, С.В. Дзюба, А.В. Єфанов, І.Б. Жилияев та ін. / за ред. А.І. Семенченка, 2009 р. 82 с.
13. Петришин О.В. Демократичні основи правової, соціальної державності. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 1 (76). С. 32–41. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/6466/1/Petryshyn_32.pdf.
14. Новосад В.П. Оцінювання ефективності електронного урядування : наук.-метод. розробка / В.П. Новосад, Р.Г. Селіверстов, Р.В. Юринець. Київ : НАДУ. 2011. 32 с.
15. Куспльак І.С. Електронне урядування як інструмент формування прозорої та відкритої політичної влади : дисертація канд. політ. наук : 23.00.02, Держ. закл. «Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського». Одеса, 2012. 170 с.
16. Бабаєв В.М. Текст лекцій з дисципліни «Електронне урядування» (для студентів 5 курсу спеціальності 8.03060101 «Менеджмент організацій і адміністрування денної форми навчання») / В.М. Бабаєв, М.М. Новікова, С.О. Гайдученко; Харк. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О.М. Бекетова. Харків : ХНУМГ, 2014. 127 с.
17. Recommendation CM/Rec (2009)1 of the Committee of Ministers to member states on electronic democracy (e-democracy) (Adopted by the Committee of Ministers on 18 February 2009 at the 1049th meeting of the Ministers' Deputies). Strasbourg : Printed at the Council of Europe, 2009. 87 p.
18. Електронне урядування : підручник / авт. кол. : В.П. Горбулін, Н.В. Грицяк, А.І. Семенченко, О.В. Карпенко та ін. ; за заг. ред. проф. Ю.В. Ковбасюка ; наук. ред. проф. Н.В. Грицяк, проф. А.І. Семенченко. Київ : НАДУ, 2014. 352 с.

Політанський В.С. ЕЛЕКТРОННА ДЕМОКРАТІЯ ЯК ОСНОВА ДЕМОКРАТИЧНОГО УСТРОЮ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Стаття спрямована на дослідження змісту електронної демократії. Проаналізовано та визначено взаємозв'язок між класичною та електронною демократією. Сформульовано авторський підхід до визначення поняття електронної демократії. Встановлено, що стимулюючим чинником розвитку електронної демократії має слугувати розвиток електронного урядування. Зроблено висновок про те, що базисом електронної демократії мусить бути демократичний устрій суспільства.

Ключові слова: електронна демократія, електронне урядування, інформаційне суспільство, народовладдя, держава, Інтернет.

Политанский В.С. ЭЛЕКТРОННАЯ ДЕМОКРАТИЯ КАК ОСНОВА ДЕМОКРАТИЧЕСКОГО УСТРОЙСТВА СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА

Статья направлена на исследование содержания электронной демократии. Проанализирована и определена взаимосвязь между классической и электронной демократией. Сформулирован авторский подход к определению понятия электронной демократии. Установлено, что стимулирующим фактором развития электронной демократии должно служить развитие электронного управления. Сделан вывод о том, что базисом электронной демократии должно быть демократическое устройство общества.

Ключевые слова: электронная демократия, электронное управление, информационное общество, народовластие, государство, Интернет.

Politansky V.S. ELECTRONIC DEMOCRACY AS A BASIS OF DEMOCRATIC SYSTEM OF MODERN SOCIETY

The article is aimed at studying the content of e-democracy, namely: historical preconditions; conceptual apparatus; the essence; main tasks; forms of implementation; models of domestic and foreign practice. The relationship between classical and e-democracy has been analyzed and determined. An author's approach to the

definition of the concept of e-democracy as the newest form of democracy, organization of society and the exercise of power in which citizens through information and communication technologies participate in the process of public administration and state-building, formulate a qualitatively new and transparent level of their interaction with each other, and with the state, both locally and internationally. One of the most important issues of modern society is the development and increase of the level of citizens' participation with the help of information and communication technologies in the issues of state formation. After all, e-democracy as an expanded and upgraded process aimed at developing the participation of people and citizens in the process of implementing the people's power, necessitates the intensification of research into the legal regulation of this issue. And providing author's definition and interpretation of the concept of e-democracy will allow a new rethink of its meaning and structure. It has been established that the development of electronic governance should serve as a stimulating factor for the development of e-democracy. The legal basis for the development of e-democracy in Ukraine is defined: concept of e-governance development in Ukraine; the state policy of promoting the development of civil society in Ukraine; Action Plan on the Implementation of the Open Government Partnership Initiative in Ukraine in 2014–2015; Strategy of the Information Society Development in Ukraine; concept of development of e-democracy in Ukraine and plan of measures for its implementation, etc. the main objective of the implementation of e-democracy in Ukraine is the development and achievement of European standards of quality of electronic administrative services, openness and transparency of power for citizens, representatives of business and public organizations. The normative and legal basis for the development of e-democracy in Ukraine is analyzed. It was concluded that the legislation was improved to provide more information freedom, and the technical capacity to privatize and filter information increased. In order to express their opinions in a democracy, citizens should have access to as many sources as possible so that they can make certain conclusions themselves. Electronic democracy is an instrument for supporting political activity and ensuring greater transparency and accountability of politicians in front of the electorate, a kind of "school" of democracy, and promotes the formation of citizens' skills such as the competence and responsibility necessary to ensure the life of democracy, as well as the consequence of the development of classical democracy as an institution of democracy.

Key words: e-democracy, e-government, information and communication technologies, information society, democracy, state, Internet.